

УДК 342.2

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ
ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ**

**THE CONSTITUTION LAW REALIZATION
FOR PROFESSIONAL LEGAL AID DURING
ADMINISTRATION OF JUSTICE**

Крушніцька О.В.,

аспірант кафедри правосуддя

*Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

У статті проаналізовано реалізацію конституційного права на професійну правничу допомогу при здійсненні правосуддя. Показано зміни у законодавчій базі. Визначено основні складові дефініцій «правова допомога» та «професійна правнича допомога». Вивчено функції адвоката у реалізації названих процесів.

Ключові слова: правнича допомога, адвокат, правосуддя, юридичні послуги, інститут правового захисту.

Постановка проблеми. Головним завданням будь-якої демократичної держави є захист прав та свобод людини, їх утвердження та забезпечення. Одним з найважливіших є право на отримання кваліфікованої правової правничої допомоги, що є суттєвою складовою здійснення правосуддя. Введення в Конституцію України терміну «професійної правничої допомоги» замість «правової допомоги» лише підкреслює актуальність проблеми отримання кожним дійсно якісної та ефективної правової допомоги.

Конституційному праву на професійну правничу допомогу орієнтує обов'язок держави створити певні умови з його реалізації, враховуючи, що така допомога має бути реальною, професійною та кваліфікованою.

Згідно зі ст. 59 Конституції України (далі – Конституція) кожен має право

на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Крім того, у ст. 131-2 Конституції зазначено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

В умовах судової реформи, пов'язаної з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII є своєчасний розгляд справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних та оспорюваних справ, свобод та інтересів фізичних осіб. Дані нововведення дозволяють по-іншому переглянути місце та

роль реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу при здійсненні правосуддя. Тому нагальною є потреба у виробленні нового бачення означеної проблематики дослідження, що відповідає новітнім досягненням методології юриспруденції та забезпечується за допомогою системного та структурного аналізу.

Стан дослідження. Дослідження правничої допомоги та ролі адвоката у названих процесах було предметом уваги ряду науковців. Зокрема привертають увагу роботи Т.Б. Вільчик, Т.В. Варфоломеєвої, І.М. Долгова, В.Л. Кудрявцева, Т.М. Ніцаєвої, В.Ю. Панченко, В.В. Печерського, С.В. Прилуцького, Д.В. Таланова, Г.О. Смагіна, О.Г. Яновської та інших. В Україні здійснено ряд досліджень з проблематики правової допомоги, однак вони стосуються лише деяких її аспектів. Зокрема Г.В. Галушенко займався питанням міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах і внутрішньому законодавстві. Т.В. Омельченко показав реалізацію права на правову допомогу на досудових стадіях кримінального процесу. Є.В. Бова у своєму дослідженні робить основний акцент на організації безкоштовної правової допомоги в Україні. Окремої уваги варте дослідження В.В. Сміха про кримінальну відповідальність за порушення права особи на правову допомогу. В. Шрамко зосереджується на видах правничої допомоги та показує їх реалізацію за допомогою українського законодавства. Вказані дослідження орієнтувалися на чинне на той час законодавство, яке на сьогодні істотно змінилося. Наприклад, дослідження В.С. Личко стосується загальнотеоретичного дослідження поняття та видів правової допомоги в Україні.

Однак до сьогодні залишається відсутнім комплексний та системний аналіз даної проблематики, дискусійними вважаються велика кількість аспектів, що залишається поза увагою науковців.

Виклад основного матеріалу. Дискусійною у науковій літературі залишається реалізація конституційного права на професійну правничу допомогу при здійсненні правосуддя.

У конституційній практиці і в юридичній науці правова допомога розглядається загалом у контексті прав людини. Права людини визначаються державою, а тому повинні бути забезпечені нею у відносинах їх суб'єктів з державою та з іншими суб'єктами. Водночас реальне уявлення про ці права і свободи не можна отримати, якщо не розглядати їх у складі правового статусу особистості. Проблема визначення правового статусу особистості, його змісту і структури є в теорії дискусійною. Правовий статус особистості слугує певним засобом для забезпечення реалізації потреб та інтересів людини через механізм правового регулювання суспільних відносин. Поняття «механізм правового регулювання» також наразі залишається дискусійним, як і поняття «механізму забезпечення конституційно-правового статусу особистості» та поняття «гарантій прав людини в цьому механізмі».

Реалізація конституційного права на правничу правову допомогу почала здійснюватися з прийняттям Конституції України у 1996 році. Однак сам інститут правової допомоги функціонував ще з радянських часів. Конституція УРСР 1978 року містила приписи про надання юридичної допомоги громадянам і організаціям у главі «Суд і арбітраж», і

стосувалася визначення інституту адвокатури, а не конституційного права людини на правову допомогу. Механізми реалізації зазначеного конституційного положення встановлено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року [4] та іншими законодавчими актами України, статутами адвокатських об'єднань. Адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, надавати їм кваліфіковану юридичну допомогу.

Механізм реалізації конституційних положень щодо діяльності адвокатури функціонує через зміст, види, принципи адвокатської діяльності; права, обов'язки і відповідальність адвокатів. Конституцією прямо обумовлено виконання адвокатурою в судах та інших державних органах двох функцій – забезпечення захисту від обвинувачення та надання правової допомоги.

Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, (що здобута в Україні, а також повна вища юридична освіта, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку), володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років (стаж роботи особи за спеціальністю після здобуття нею повної вищої юридичної освіти), склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [4].

Відповідно 02.06.2016 року до ст. 59 Конституції України були вне-

сені зміни та на сьогодні передбачено не лише право на правову допомогу в загальному розумінні, а право на професійну правничу допомогу [5].

Крім того, ст. 11 Загальної декларації прав людини проголошує, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, під час якого їй забезпечують усі можливості для захисту [3]. Ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права уточнює це право обвинуваченого, яке включає в себе: право захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [10]. Ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) надає обвинуваченому право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [7]. У параграфах 3 (b) і (c) ст. 6 ЄКПЛ, які застосовуються до кримінального провадження, зазначено, що «Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: мати час і можливість для підготовки свого захисту; захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника або, якщо він не має достатніх коштів

для оплати послуг захисника, користуватися послугами призначеного йому захисника безкоштовно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [7].

Роз'яснення сфери застосування цих прав розпочалося з рішення ЄСПЛ по справі «Салдуз проти Туреччини» (2008 рік). Справа стосувалася неповнолітнього, який був арештований, дав ряд зізнавальних показань на допиті за відсутності адвоката, але пізніше відмовився від своїх свідчень, стверджуючи, що дав їх під примусом. Велика Палата ЄСПЛ встановила, що відсутність у заявника доступу до правової допомоги під час перебування під вартою в поліції є порушенням ст. 6 п. 1 і ст. 6 п. 3с ЄКПЛ. Ані подальша допомога адвоката, ані можливість оскаржити показання під час подальшого провадження не змогли виправити ті недоліки, які мали місце під час перебування заявника в поліції [12]. ЄСПЛ наголосив на важливості етапу розслідування для підготовки провадження в кримінальній справі й зазначив, що «для того, щоб право на справедливий судовий розгляд залишалось достатньо «практичним і ефективним» п. 1 ст. 6 вимагає, як правило, надання доступу до адвоката з моменту першого допиту підозрюваного поліцією» [7].

У справі «Шабельник проти України» ЄСПЛ постановив, що право на правову допомогу виникає в момент, коли становище людини стає суттєво уразливим, навіть якщо її офіційно не затримано в якості підозрюваного. Суд пояснив, що становище заявника стало значно вразливішим одразу після вжиття серйозних слідчих заходів з перевірки підозри стосовно нього та підготовки версії обвинувачення, і постановив, що було порушено п. 1 і п. 3с ст. 6 Конвенції, оскільки момент,

у який настає право на правову допомогу, не залежить від того, який формальний статус має підозрювана у вчиненні злочину особа [12].

На території України адвокатську діяльність може здійснювати адвокат іноземної держави при дотриманні процедур визначених Законом. Так, адвокат іноземної держави, який має намір здійснювати адвокатську діяльність на території України, звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем свого проживання чи перебування в Україні із заявою про його включення до Єдиного реєстру адвокатів України. До заяви додаються документи, що підтверджують право такого адвоката на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. Перелік таких документів затверджується Радою адвокатів України [4].

Вимоги щодо сумісності основної діяльності з діяльністю адвоката не поширюються на депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі), членів Вищої ради юстиції (крім тих, які працюють у Вищій раді юстиції на постійній основі). У разі виникнення обставин сумісності, встановлених частиною першою цієї статті, адвокат у триденний строк від дня виникнення таких обставин подає до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності.

Адвокат має право займатися адвокатською діяльністю індивідуально, створювати адвокатське бюро (одноособово) або адвокатське об'єднання (декілька адвокатів) [4]. Відповідно до ч. 4 ст. 131-2 Конституції України, виключно адвокат здійснює представ-

ництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [8]. Однак адвокатура не є формою надання правової допомоги, це суспільний інститут, функцією якого є надання професійної правової допомоги, поряд з правовою допомогою непрофесійних суб'єктів. Право на правову допомогу є особливим правом, що забезпечує кожній людині відповідні можливості в реалізації свого правового статусу у правовому процесі (в широкому його розумінні). За своєю природою право на правову допомогу – це конституційне право людини на отримання гарантованого державою кваліфікованого правового сприяння, у тому числі безоплатного, в реалізації нею, як учасником правового процесу, свого юридичного статусу. Тлумачення права на правову допомогу дає Конституційний суд України своїм Рішенням у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа «Про право на правову допомогу») від 30.09.2009 № 23-рп/2009, що є чинним до сьогодні [13]. Відповідно до цього Рішення, положення частини першої статті 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу», треба розуміти як гарантовану державою можливість для будь-якої особи незалежно від характеру її правовідносин з державними органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень, отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [13].

Положення частини другої статті 59 Конституції України «для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» в аспекті кон-

ституційного звернення треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [13]. У кримінальному провадженні підозрювані в кримінальному процесі мають право на доступ до правової допомоги не пізніше, як з моменту арешту чи взяття під варту або з того моменту, коли обставини, в яких опинився підозрюваний, починають суттєво погіршувати його становище. Це чітко і послідовно впливає з практики Європейського суду з прав людини, який вказує, що це право також включає отримання допомоги адвоката під час допиту або будь-якого опитування поліцією. Крім того, наголос на важливості раннього доступу до правової допомоги ставився в контексті діяльності Комітету ООН з прав людини та у світлі інших європейських стандартів і механізмів ООН.

Проаналізувавши згадані законодавчі та міжнародні акти, можна зробити висновок, що саме гарантований державою захист в провадженні складає той мінімальний обсяг правової допомоги, який обов'язково має забезпечуватись державою. Рівень такого захисту не повинен бути залежним від ступеня матеріальної забезпеченості особи.

Значні труднощі виникають при визначенні показників, за якими можна зробити висновок про те, що допомога була надана юридично виважено, якісно, ефективно. В. Шрамко у дисертаційному дослідженні визначає наступне тлумачення дефініції «правова допомога»: гарантоване

державою кваліфіковане сприяння суб'єктами, визначеними законом, людині у здійсненні нею правомірних процесуальних дій (актів), необхідних для набуття, зміни або припинення суб'єктивних прав чи обов'язків [14].

Правова допомога поділяється за метою її отримання (для реалізації правового статусу людини у відносинах з публічною владою, та у відносинах з приватними особами) на два основних види, які умовно названо: 1) публічно-правова (суспільна) допомога; 2) приватноправова (приватна) допомога. У цих двох основних видах правової допомоги виражається передусім її цільове призначення для реалізації правового статусу людини у публічно-правовому або приватноправовому процесі. У першому випадку маються на увазі такі ситуації, коли влада виявляється «боржником» перед людиною (порушила права людини або переслідує особу за кримінальне чи адміністративне правопорушення, або має захистити чи відновити права потерпілої особи від злочину чи адміністративного правопорушення). У другому випадку йдеться про правову допомогу у приватноправовому процесі, коли «заборгували» перед людиною не органи влади, а інші особи (особи приватного права), а публічна влада виступає як «суддя», «арбітр» чи гарант, до якого звертається особа за встановленням, захистом або відновленням її прав. З цього випливає різний підхід до визначення способу, суб'єктів і т. ін. надання правової допомоги [14, с. 8].

За суб'єктами надання правова допомога поділяється на спеціалізовану (кваліфіковану) та загальну, відтак у роботі аналізуються критерії для визначення кваліфікованої правової допомоги. За способами отримання людиною правова допомога поділя-

ється на безоплатну правову допомогу та платні юридичні послуги.

За способами надання правової допомоги визначаються три загальних способи здійснення правової допомоги: представництво особи в правовому процесі; підготовка документів, необхідних для забезпечення участі в правовому процесі особи, яка потребує правової допомоги; надання особі, яка потребує правової допомоги, інформації правового характеру (консультування) для забезпечення її участі у правовому процесі. Ці способи складають три основні форми правової допомоги: представницьку, документальну та консультативну правову допомогу [14, с. 9].

Висновки. Таким чином, важливість теоретичного вивчення проблем організації правової допомоги зумовлена потребами реформування адвокатури в Україні, розвитку кримінально-процесуального законодавства і судово-правової реформи, виконання зобов'язань України щодо створення відповідно до стандартів Ради Європи професійного самоврядного інституту адвокатури, розвитку та посилення гарантій адвокатської діяльності.

Професійна правнича допомога захисника покликана гарантувати не теоретичні, а практичні та дієві права, і це особливо відноситься до прав на захист від кримінального обвинувачення, враховуючи те чільне місце, яке в демократичному суспільстві займає право на справедливий судовий розгляд, з якого вони випливають. Важливо, щоб практика застосування національними судами положень щодо забезпечення права на ефективну допомогу захисника здійснювалася з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, оскільки не тільки кваліфікованість суду, але й кваліфікованість

захисника, його практичній і дієвий захист є ключовим критерієм справедливого правосуддя. Судам необхідно враховувати таку практику під час перевірки забезпечення права на захист

під час досудового розслідування та судового провадження у справі та за наявності ознак «символічного надання послуг» захисником судові рішення повинно підлягати скасуванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вільник Т.Б. Конституційно-правовий статус адвокатури України. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2(8).
2. Горностай К.В. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять. Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 12. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 51.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.: за станом на 30 вересня 2016 р. URL: <http://bit.ly/2dZ7nHr>.
4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
5. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 року № 3524// Голос України. 2016. № 118. 29 червня 2016 року.
6. Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
7. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04 листопада 1950 р. України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р.: за станом на 30 вересня 2016 р. URL: <http://bit.ly/2dHBF2o/>
9. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI, 13.04.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1457725303747264>.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI, 05.07.2012. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
12. Порадник для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою «Забезпечення раннього доступу до правової допомоги». URL: https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/arrest-rights-template-early-access-ukrainian-20140121_1.pdf.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря [...] Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009 № 23-рп/2009 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.
14. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. Дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук.: спец. 12.00.02 Конституційне право: муніципальне право. К, 2016. 18 с.

В статтю проаналізована реалізація конституційного права на професійну юридичну допомогу при здійсненні правосуддя. Показано зміни в законодавчій базі. Визначено основні складові частини визначень «правової допомоги» і «професійної юридичної допомоги». Вивчено функції адвоката в реалізації названих процесів.

Ключові слова: юридична допомога, адвокат, правосуддя, юридичні послуги, інститут правової захисту.

The article analyzes the implementation of the constitutional right to professional legal assistance in the administration of justice. Changes in the legislative base are shown. The basic components of definitions "legal aid" and "professional legal assistance" are determined. The functions of the lawyer in the implementation of the mentioned processes were studied.

Key words: legal aid, lawyer, legal assistance, legal services, institution of legal protection.

Конституційно-правові засади організації
та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування